

Milanko Govedarica

O RAZUMLJIVOSTI SLABOSTI VOLJE

APSTRAKT: U ovom članku se razmatra problem razumevanja slučajeva nesuzdržljivosti kao paradigmatičnih slučajeva iracionalnog ponašanja. Nasuprot shvatanju da slabost volje logički nije moguća, autor ukazuje da postoje njeni istinski slučajevi. Zastupajući tezu da je slabost volje razumljiva kao snižena racionalnost, autor analizira njene pojmovne, empirijske, subjektivne i etičke aspekte.

KLJUČNE REČI: slabost volje, iracionalnost, razumljivost, samokontrola, pažnja, odgovornost.

1. Pojmovni i empirijski aspekti

To da se ljudi često ponašaju nesuzdržljivo predstavlja, s jedne strane, notornu empirijsku istinu, a s druge strane, veliku teškoću za poimanje i teorijsko objašnjenje. U odnosu na ovu napetost između pojmovne i empirijske komponente slabosti volje, moguća su dva osnovna rešenja: može se zastupati stanovište o tome da je sama deskripcija datog fenomena pogrešna i da se radi o pogrešnom imenovanju i pripisivanju nepostojećeg atributa, ili se može posumnjati u samu pojmovnu mrežu, kojom se služimo, i zatražiti njena više ili manje radikalna rekonstrukcija. Prvo rešenje podrazumeva poricanje logičke mogućnosti inkontinencije i njeno svodenje na slučaj neprecizne i neadekvatne svakodnevne govorne prakse, dok druga solucija povlači sa sobom pružanje koherentnog i plauzibilnog odgovora o tome kako je slabost volje moguća. U skladu sa tim osnovnim mogućnostima, pojmovno-logički nivo razmatranja je zajednički obema stranama u sporu, dok se pitanja u vezi sa objašnjenjem empirijsko-psiholoških uslova javljanja akraćenog ponašanja nameću samo onima koji smatraju da analitičke istine ne isključuju slučajevne inkontinencije.

Pojam slabosti volje podrazumeva jedan vid psihološke karakterizacije ljudskog ponašanja i delovanja, i tiče se kako određene karakterne crte ili mentalnog sklopa ličnosti, tako i svojstva specifične klase voljnih radnji. U oba slučaja, ovaj pojam uključuje izvesnu devijaciju od onoga što se smatra suštinskom karakteristikom čovekovog mentalnog funkcionisanja ili praktičnog delovanja, što znači da je reč o atipičnoj odlici i nekoj vrsti izuzetka od pravila. Kao obeležje mentalnog sklopa, slabost volje podrazumeva nedostatak optimalne unutrašnje usklađenosti između kognitivnih, emotivnih i konativnih procesa, tj. između vlastitog saznanja i vlastitog htenja, što odudara od uobičajene slike o ličnosti kao jedinstvenoj i organizovanoj

celini. Kao karakteristika jedne grupe voljnih radnji, slabost volje implicira to da su one vođene nečim drugim, a ne boljim praktičnim procenama i preferencijalnim izborima njihovih vršilaca, što takođe odstupa od standardnog razumevanja voljnog htenja i namernog činjenja. S obzirom na ova odstupanja od uobičajenih pojmova o tome šta jeste mentalno funkcionisanje i voljno delovanje, logičko dokazivanje njene mogućnosti sastoji se u usklađivanju koncepta inkontinencije sa konceptima opštijeg i višeg reda, čime se izbegava pojmovna konfuzija i omogućava koherentan govor o slabosti volje. Dokazati da slabost volje jeste logički moguća, znači dokazati da njeno poimanje nije inkompatibilno sa našim bazičnim pojmovima o mentalnom životu i voljnim radnjama. Zahvaljujući tome što je Frojdova ideja o postojanju nesvesnih mentalnih procesa postala široko prihvaćena, pojam o slabosti volje nije više toliko nesaglasan sa najopštijim shvatanjem psihičkog života, koliko je sporna njegova kompatibilnost sa bazičnim principima teorije delovanja.

Po definiciji, slabost volje se karakteriše svesnim, namernim i slobodnim postupanjem – u situacijama konfliktnog biranja između dve alternative – nasuprot vlastitog proceni bolje opcije, tj. u suprotnosti sa sopstvenom ocenom boljeg suda o predmetu biranja. Specifična razlika između ovih karakteristika i odlika standardnog voljnog ponašanja ličnosti, sadržana je u odstupanju od vlastitog boljeg suda, dok su proces rasuđivanja i rukovođenje nekim sudom, kao rezultatom tog rasuđivanja i razlogom vlastitog izbora, zajednički za oba pojma. Zastupnici teze o logičkoj nemogućnosti slabosti volje su uvereni da sama definicija voljnog ponašanja isključuje mogućnost slabo-voljnog držanja – shvatajući ga kao namerno biranje i postupanje u suprotnosti sa sopstvenim rasuđivanjem datog subjekta, koji se odlikuje slobodom volje – zato što smatraju da je logički kontradiktorno istovremeno tvrditi da neko sam bira, a da ne bira ono što sam smatra boljim izborom. Međutim, definicija slabosti volje ne poriče to da je svako voljno delovanje vođeno delatnikovim vlastitim rasuđivanjem i autonomno prihvaćenim razlogom, pa se ona može uskladiti sa analitičkim istinama nadređene pojmovne definicije. Voljna radnja se, po definiciji, odlikuje slobodnim postupanjem, koje je zasnovano na subjektivnom saznanju i rasuđivanju vršioca radnje, pa kao takva nije inkompatibilna sa pojmom slabo-voljne radnje, s obzirom da ovaj koncept podrazumeva to da se vršilac inkontinentne radnje takođe rukovodi određenim vlastitim razlogom i postupa bez prinude, bilo koje vrste. U tom smislu, inkontinentne radnje predstavljaju jednu posebnu vrstu voljnih radnji, čija obeležja ne protivreče najopštijim karakteristikama šireg pojma. Teza o logičkoj nemogućnosti slabosti volje zasnovana je na previdu da inkontinentno odstupanje od vlastite bolje procene ne povlači sa sobom istovremeno i odsustvo rukovodilačke funkcije vlastitog rasuđivanja, već da ono implicira samo to da inkontinentna osoba daje prednost jednom razlogu, sadržanom u odgovarajućem praktičnom silogizmu, nad drugim razlogom, koji, doduše, sama procenjuje kao relativno bolji. Naime, akraćna osoba ima razlog za svoj postupak – čime se ispunjava potreban uslov voljnosti radnje – a

ono što ona nema, i što njeno ponašanje čini akraćnim, to je razlog za suspenziju vlastitog boljeg razloga. Priroda praktičnog rasuđivanja je takva da se u odnosu na različite praktične kriterijume ili principe mogu izvlačiti heterogeni, a podjednako opravdani praktični zaključci, koji pružaju različite razloge za delovanje, čiji konačni odabir, tj. prihvatanje jednog razloga kao boljeg od ostalih, nije stvar logičkog zaključivanja, već proizvoljne odluke. Pojam slabosti volje ne sadrži logičku kontradikciju, zbog toga što se voljno ponašanje ne zasniva samo na strogim formama zaključivanja, već i na arbitrarnim procenama, čije kršenje logički jeste moguće.

Logički aspekt problema se podjednako tiče pojmovnog okvira u kome se krećemo kada mislimo o slabosti volje, kao i odnosa između pojedinih segmenata subjektivnog iskustva nosioca ovog atributa. Drugim rečima, nije problem samo u tome kako se može uskladiti pojam slabosti volje sa našim bazičnim pojmovima o čovekovoj psihi i voljnim radnjama, nego i u tome kako je moguća unutrašnja inkohherentnost mentalnih procesa. Za razliku od fizičkih procesa, mentalni procesi, sami po sebi, uključuju imanentne logičke relacije, između pojedinih elemenata svesnog iskustva, a ne samo na nivou odnosa između elemenata teorijskih koncepcija o njima. Naravno, ako se psihičkim fenomenima pristupi iz ugla fizikalističke deskripcije, onda nestaje ovaj imanentni logički aspekt, a ostaju samo logička pitanja vezana za naše teorije o psihičkom. Kako zastupnici negativne teze, tako i pristalice pozitivnog odgovora na pitanje o logičkoj mogućnosti slabosti volje, imaju u vidu i subjektivno-logički aspekt problema, pri čemu prvi svoje stanovište potkrepljuju mišljenjem da bi navodno inkontinentno ponašanje povlačilo nemoguće protivrećenje samome sebi, dok drugi ukazuju da akraćni postupci ne uključuju bilo kakvu striktnu i imanentnu samoprotivrečnost. Naime, odstupanje od arbitrarnih relacionih sudova, promena mišljenja o nekom praktičnom pitanju, pa ni promena namere, uz zadržavanje nepromenjene komparativne procene, ne sadrže logičku kontradikciju, iako jesu indikacije za smanjenu psihološku koherenciju. To što neko u svom ponašanju manifestuje slabost volje, ne znači da on krši bilo koje pravilo logičkog mišljenja, već podrazumeva unutrašnju neusklađenost različitih psiholoških dimenzija njegove ličnosti, za koju treba potražiti odgovarajuća empirijska objašnjenja.

Logički problemi u vezi sa slabošću volje proizilaze, jednim delom, i iz toga što ona predstavlja gradualnu karakteristiku, kao što je to slučaj i sa većinom drugih psiholoških karakteristika, za koje se ne može jednoznačno reći da li ih neko poseduje ili ih ne poseduje, već su potrebna preciziranja stepena njihovog posedovanja, što može proizvesti utisak da se radi o kontradiktornoj deskripciji. U tom smislu, za slabo-voljnu radnju se može reći i da jeste voljna radnja i da nije voljna radnja – ona to jeste u minimalnom, ali ne i u potpunom značenju i sa punim intenzitetom. Ona podrazumeva rukovođenje vlastitim razlogom, ali ne i vlastitim boljim razlogom, ona jeste zasnovana na slobodi izbora, ali i na umanjenoj sposobnosti za trenutnu samokontrolu vlastitog htenja. Slabost volje implicira umanjenu psihološku koher-

entnost, ali ne i potpunu inkohherentnost i dezorganizaciju ličnosti. Sem toga, ono što može da unese zabunu u razumevanje inkontinencije jeste to što u domenu preferencijalnih izbora ne važi princip tranzitivnosti, pa neko može preferirati A u odnosu na B, B u odnosu na C, a da iz toga ne sledi da on preferira A u odnosu na C, s obzirom da C može imati prednost nad A, po osnovu nekog drugog kriterijuma vrednovanja. Kada se u praktičnim životnim situacijama vrši izbor po tom modelu, tada nije reč o logičkoj nedoslednosti i gubljenju svojstva voljnog aktera, već o sleđenju imanentne logike praktičnog rasuđivanja i odlučivanja. Kako princip ne-protivrečnosti, tako i princip tranzitivnosti, dopuštaju određene izuzetke u oblastima mentalnog života i praktičnog delovanja, pa je njihovo delimično suspendovanje u tim domenima posledica specifične prirode samih predmeta deskripcije, a ne učinjenih logičkih grešaka u formulisanju relevantnih iskaza.

Za razliku od striktno upotrebe pojma slabosti volje, u svakodnevnom iskustvu se ovaj atribut pripisuje mnogim stanjima, koja se karakterišu otežanom ili privremeno odsutnom sposobnošću za samokontrolu. Tako se govori o slabosti volje kod osoba koje su zahvaćene nastupima gneva ili erotskog uzbuđenja, kod onih koji su pod uticajem alkohola ili neke druge psihoaktivne supstance, ili kod ljudi koji su psihotični i odlikuju se neuračunljivošću ili smanjenom uračunljivošću. Svi oni imaju problema sa samosavlađivanjem ili vladanjem sobom, pa im se u odnosu na to svojstvo može pripisati ovaj atribut, iako ne zadovoljavaju sve potrebne uslove, predviđene definicijom, za slabost volje u striktnom smislu. S obzirom da je reč o jednom vidu psihološke karakterizacije, smatramo da je umesto o različitim vrstama slabosti volje, bolje govoriti o njenim različitim empirijskim manifestacijama, jer ona ne označava posebnu grupu stanja, već svojstvo heterogenih tipova mentalnih stanja, procesa i praktičnih radnji. Pokušaji da se svi pojavni oblici podvedu pod dve osnovne vrste, strastvenu i smirenu slabost volje, – što je, između ostalih, na svoj način pokušao i Aristotel – čine nam se neadekvatnima u odnosu na obilje njenih empirijskih manifestacija.¹

U empirijskim saznanjima o psihološkim procesima, često nije moguće precizno utvrditi stepen prisustva i korelativnog uticaja pojedinih psihičkih parametara i funkci-

1 U vezi sa različitim mogućim tipologizacijama slabosti volje, navešćemo dva karakteristična primera. Smatrajući da se akračni prekid može dogoditi u bilo kojoj od četiri faze praktičnog rasuđivanja i delovanja (prihvatanje generalnih principa i najviših vrednosti, interpretacija aktualne situacije, formiranje namere, u vidu izvlačenja zaključka iz prethodnih premisa praktičnog silogizma, i praktično sprovođenje donete odluke), A. O. Rorty, shodno tome, razlikuje četiri osnovna tipa akrasije: akrasija pravca ili cilja, interpretativna akrasija, akrasija iracionalnosti i akrasija karaktera. (Vidi: A. O. Rorty, "Where Does the Acratic Break Take Place?", *Mind in Action*, Boston, 1988., p. 230.) S druge strane, T. E. Vilkinson razlikuje barem 16 vrsta slučajeva inkontinentnih i iracionalnih radnji, među kojima su osnovni oblici: akrasija usled snažnih emocija, smirena akrasija, akrasija usled defektne volje, nekompletna svesnost o željama i verovanjima, nekompletno priznavanje želja i verovanja, neuspeh da se vidi eventualna šteta zbog dnevnog drveća i pogrešno odmeravanje budućih želja. (Vidi: T. E. Wilkerson, *Irrational Action: A Philosophical Analysis*, Aldershot, 1997., pp. 160-2.)

ja, pa je to slučaj i sa svojstvima koja su relevantna za pripisivanje atributa slabosti volje. Da li se neko zaista trenutno nalazi u stanju da može slobodno da bira između raspoloživih alternativa – kao i da može da ostvari ono što je izabrao – ili je zahvaćen nekom vrstom psihološke prinude – pitanje je na koje se može dati samo približan i verovatan odgovor, što otežava empirijska razmatranja o slabosti volje. U analizi konkretnih ili realnih slučajeva, uvek je diskutabilna demarkaciona linija između različitih psiholoških karakterizacija, zbog čega se ne mogu olako prihvatiti, ali ni odbaciti zdravorazumske identifikacije inkontinentnog ponašanja. Bilo kako bilo, ako se pretpostavlja da postoje istinski empirijski slučajevi slabo-voljnog držanja – odnosno, ako se misli da je neko zaista psihološki mogao i hteo da učini ono što je sam procenio kao bolju alternativu, a nije učinio to, nego ono što je smatrao lošijom opcijom – onda se nameće pitanje o tome koji psihološki procesi i mehanizmi dovode do takvog ishoda. U odgovoru na ovo pitanje, posebno mesto i najznačajniju ulogu ima koncept o funkcionisanju pažnje, zato što od ove psihičke funkcije zavisi stepen motivisanosti za ostvarenje preferiranog cilja, odnosno to da li će nečije htenje biti usklađeno sa njegovim rasuđivanjem ili će doći do akraćnog raskoraka sa samim sobom. Drugim rečima, funkcionisanje pažnje može podjednako da objasni kontinentno i inkontinentno ponašanje, što znači da valjana koncepcija o njemu može da ima veliku eksplanatornu moć, u najširem kontekstu teorije delovanja. Samo praktično rasuđivanje ima toliku motivacionu snagu i kauzalnu ulogu, koliko faktički ima u odnosu na praktične radnje, ne jedino zato što obezbeđuje valjane razloge za delovanje, nego još više zbog toga što fokusira pažnju na željeno stanje stvari i na puteve dolaženja do njega. Bez zamišljanja primamljivog cilja, i njime indukovanog usmeravanja vlastite pažnje, ne bi bilo moguće ostvarenje bilo koje namere, pa se može reći da u svim voljnim radnjama predumišljaj ima delotvornu moć, zahvaljujući svom atencionalnom i motivacionom dejstvu.

Zanimljivu filozofsku koncepciju o pažnji, i njenom odnosu prema emotivnim i motivacionim procesima, pruža K. Beč. Prema njegovom mišljenju, normalna funkcija pažnje sastoji se u ekonomisanju vlastitom psihičkom energijom, na taj način što se inhibiraju ili isključuju one pomisli koje mogu biti uznemiravajuće i štetne za svog nosioca, a poklanja interesovanje sadržajima od pozitivnog subjektivnog značaja, srazmerno stepenu njihove dugoročne važnosti. Drugim rečima, ova funkcija podrazumeva spontanu samokontrolu i upravljanje sobom, kroz usklađivanje interesovanja za ono što je u fokusu sadašnjeg svesnog iskustva sa dugoročnim preokupacijama vlastite ličnosti. Pri tome, po Bečovim rečima, “u slučaju pažnje, kontrola nije stvar određivanja njenog fokusa u svakom momentu... Mikroupravljanje pažnjom je nemoguće i vi biste postali ludi, opsesivno težeći da u svakom trenutku odredite šta će vam sledeće pasti na pamet”.² U skladu sa takvim shvatanjem pažnje, moguće je i

2 K. Bach, “Emotional Disorder and Attention”, *Philosophical Psychopathology*, (eds. G. Graham and G.L. Stephens), Cambridge, MA, London, 1994., p. 57.

objašnjenje empirijskog javljanja slabosti volje, čime se Beč, inače, ne bavi. Naime, baš zbog toga što nije moguće potpuno upravljanje nizanjem mentalnih sadržaja u toku svesti, dolazi do povremenih iskakanja ili odstupanja emocionalnih doživljaja pojedinih predmeta, u odnosu na njihov dugoročiji subjektivni značaj i vrednosnu preferenciju, što se može manifestovati i u vidu akraatične disproporcije između faktičkog smera motivacije i racionalno preferiranog kursa delovanja. Ono što trenutno ispunjava perceptivno polje i obuzima nečiju pažnju, može biti toliko snažno emotivno obojeno i toliko obećavajuće u pogledu postignuća neposrednog i maksimalnog zadovoljstva, na primer, da to može uticati na stepen njegovog uvažavanja vlastite bolje procene o celishodnom izboru u datoj situaciji. Kada ta procena ne biva revidirana, već zadržana, iako nedovoljno uvažavana – imamo posla sa slabo-voljnim držanjem, a kada iz takvog doživljaja proistekne radnja, koja je suprotna vlastitom boljem sudu, susrećemo se sa akraatičnim postupkom. Dakle, psihološki jaz unutar inkontinentnog ponašanja, između boljeg razloga i faktičkog postupanja, može se objasniti skiciranom dinamičkom spregom između atencionalnih, emotivnih i motivacionih procesa.

Ono što predstavlja svojevrsan paradoks u govoru o slabosti volje jeste to što pojam o njoj zahteva prisustvo sposobnosti za samokontrolu, a njeno empirijsko javljanje se registruje i delimično objašnjava upravo preko nedostatka te iste moći. Na taj način se stiče utisak da njen pojmovni uslov isključuje njeno empirijsko manifestovanje, dok faktičko javljanje demantuje osnovanost samog teorijskog koncepta. Rešenje ovog paradoksa, u okviru mentalističkog pojmovnog okvira – gde se on jedino i javlja – je moguće samo u vidu stepenovanja pomenute sposobnosti, kao i samih atributa slabosti volje i iracionalnosti. Po tom rešenju, slabost volje nikada nije potpuna, već samo delimična, isto kao što ni sposobnost za samokontrolu, u kontekstu ovog atributa, nikada nije potpuno odsutna, nego samo delimično umanjena. Vlastitom pažnjom se ne može potpuno upravljati, u svim njenim aspektima i varijacijama, i baš zato slabost volje jeste faktički moguća, ali to ne povlači sa sobom da se nikakvo vladanje ovom psihičkom funkcijom faktički ne odigrava. Naprotiv, po svojoj prirodi, pažnja podrazumeva autogenerisanje i samokontrolisanje – ako ne u mikro-perspektivi, onda svakako da u makro-kontekstu – pa je upravo zbog toga slabost volje logički moguća.

2. Perspektiva subjektivnog iskustva: nesuzdržljivost i doživljaj intimne (ne)sreće

Nezavisno od toga kako se spolja gleda na slabost volje, kako se ona opisuje i objašnjava iz perspektive trećeg lica, da li se smatra logički mogućom ili ne, podložnom

moralnoj osudi ili psihoterapeutskom tretmanu, njene manifestacije su uvek predmet i određenih, kvalitativno obojenih, subjektivnih doživljaja. To znači da svaka osoba pridaje specifično emotivno i vrednosno značenje nastupima vlastite nesuzdržljivosti, koje se samo uslovno može redukovati na neke intersubjektivne parametre ili objektivne uzročno-posledične odnose, pa bi razmatranje ovog psihološkog atributa ostalo nekompletno, ako se ne bi uzela u obzir perspektiva prvog lica. Naravno, ukoliko se ne želi pribecći ispovednom tonu i govoriti samo o sopstvenom subjektivnom doživljaju i privatnim utiscima o razmatranim stvarima – što nije naša namera, barem ne na ovom mestu i u ovom tekstu – onda je moguća samo načelna interpretacija i grubo skiciranje dva osnovna kvalitativna stava, koja se faktički manifestuju u neograničenom broju ličnih nijansi i varijacija. Ti osnovni stavovi podrazumevaju, s jedne strane, intimnu privrženost i afirmativne emocije prema manifestacijama vlastite nesuzdržljivosti i, s druge strane, negativnu kvalitativnu obojenost nečijeg odnosa prema istoj vrsti ličnih iskustava. Pri tome, ista osoba u različitim fazama raspoloženja ili životnim periodima može menjati svoj relevantni emotivni stav, pa ovu distinkciju ne treba shvatiti preterano rigidno i u ekskluzivističkom duhu, koji bi podrazumevao to da se može imati ili samo pozitivan ili samo negativan subjektivni doživljaj slabosti volje. Generalno govoreći, na ovaj ili onaj način, intimno iskustvo neobuzdanosti predstavlja neuralgičnu tačku ličnosti, u odnosu na koju je teško ostati ravnodušan i ne odreagovati sa osećanjem satisfakcije ili rezignacije.

Rukovođenje vlastitim (boljim) razlozima podrazumeva predvidljivost sopstvenog ponašanja, što može pružiti osećaj sigurnosti, ali i osećanje monotone životne kolotečine i rutiniziranosti. S druge strane, akraatično odstupanje od vlastite bolje procene može pružiti svojevrsnu draž iznenađenja samoga sebe, prijatnu promenu u odnosu na ono što smo prethodno zacrtali i mislili da ćemo učiniti, a što je postala dosadna i sputavajuća svakodnevna praksa, koliko god ona imala svoje snažno racionalno i vrednosno uporište. Kada se nekome dopada to da bude akraatičan, u pozadini tog afirmativnog doživljaja se najčešće nalazi takvo stanje duha, odnosno, više ili manje skrivena potreba za nečim neobičnim i romantičnim. Zbog te potrebe, neko može svesno da teži određenom cilju, smatrajući ga ispravnim rešenjem vlastite dileme – tj. boljim izborom, u odnosu na alternativnu mogućnost – i da se istovremeno ludo nada tome da njegova težnja neće uspeti, te da će se desiti nešto nepredviđeno, što će promeniti planirani tok događaja. U tom smislu, akraatični prekid ili zaokret u kursu delovanja krije potrebu za novim i snažnim emocijama, koja datu osobu čini sklonom da nastup slučajne i podsticajne promene fokusa vlastite pažnje iskoristi za odgovarajući izlet, sa unapred trasiranog puta. Pri tome, ličnost, više ili manje svesno, sama indukuje dinamiku nesuzdržljivog ponašanja, na taj način što neke procene i odluke donosi upravo zato da bi ih kršila, da bi se osećala pritešnjenom od strane sebi postavljenih zadataka ili uspostavljenih rigoroznih principa, kako bi nakon toga, u narednom koraku, mogla da uživa u čarima zabranjenog voća i opuštanja,

tj. u pomešanom osećaju uzbuđenja i rasterećenja, zbog vršenja prestupa i prekoračenja prethodno nametnutih ograničenja. Podleganje iskušenjima ove vrste je nešto što je akter mogao da izbegne, da je svoju pažnju držao dalje od provokativnih sadržaja, pa se može reći da je on mogao, ali nije hteo da se kontroliše, namerno čineći ono što je sebi zabranio, a ne menjajući svoju procenu o opravdanosti zabrane i ispravnosti prethodno zauzetog kursa delovanja.

Jedan od najilustrativnijih i najčešće korišćenih primera u analizi slabosti volje, tiče se manifestacija pohotljivosti i erotske požude. U oblasti seksualnog uživanja, sposobnost za prepuštanje vrtlogu strasti i neobuzdano ponašanje, često se subjektivno doživljava i ocenjuje kao izuzetno poželjan i pozitivan kvalitet, iako se njeno moralno značenje, po pravilu, drugačije procenjuje. Uzimajući sve u obzir, neko može da bude savim načisto sa time da je pogrešno činiti preljubu, te da u skladu sa takvim čvrstim uverenjem veći deo svog života provodi apstinirajući od seksa izvan braka. Međutim, u nekim životnim epizodama, ta ista osoba sebi može dopustiti to da prekrši zavet bračne vernosti, iako nije promenila svoje generalno mišljenje, niti je mogla biti u zabludi u pogledu toga u kom pravcu vodi dati tok događaja. Mogućnost slučajne greške je faktički isključena, tim pre što preljuba, najčešće, nije nešto što se dešava samo od sebe, jer ona obično podrazumeva predumišljaj i svesno planiranje okolnosti za njeno izvršenje, pa se teško mogu prihvatiti izgovori o tome da dato činjenje nije bilo namerno ili da nije bila moguća samokontrola. Šta je psihološka pozadina ovog klasičnog slučaja slabosti volje? Ili, kakav je subjektivni doživljaj i šta je u glavi onoga ko, u ovoj stvari, namerno gubi čvrstinu svoje volje? Važno je napomenuti da nije reč o osobi koja generalno ima karakternu crtu slabosti volje, s obzirom na to da se radi o izuzetku, a ne o pravilu u njenom životu, kako u odnosu na druge sfere interesovanja, tako i u pogledu preovlađujućeg obrasca seksualnog ponašanja. Shodno tome, njeni postupci su – kada se obelodane – krajnje iznenađujuća i psihološki nelogična, gledano iz perspektive spoljašnjeg posmatrača. Pošto, po pretpostavci, vršilac akraćične preljube nije odustao od svog principa u imanentnoj psihičkoj ravni, već samo u domenu praktičnih postupaka, čini nam se da je jedini uverljiv odgovor na postavljena pitanja taj da je prisustvo svesti o pogrešnosti radnje koja se vrši sastavni deo preljubnikove naslade. Naime, samo osobe koje u principu i iz principa ne čine preljubu mogu subjektivno doživeti specifičnu draž ekscesa, nepoznatu ili zaboravljenu za one kojima je takvo ponašanje postalo pravilo. U tom smislu, ne samo da akterovo zadržavanje odgovarajuće procene u vlastitoj svesti nije nespojivo sa njenim praktičnim kršenjem, već je ono nužan uslov određenog, kvalitativno obojenog, subjektivnog doživljaja, vezanog za manifestovanje slabosti volje. Problem sa tom vrstom doživljaja je u tome što se pomenuti kvalitet ne može ustaliti, već je njegov prijatni aspekt osuđen na to da se javlja u formi retkih i kratkotrajnih subjektivnih iskustava, ali iz toga proizilazi i jedna dobra stvar – psihološka sklonost ka istrajavanju u doslednom poštovanju vlastitih principa. Da bi

se moglo uživati u akraćnim postupcima, u bilo kom domenu, ne sme se imati slabost volje, kao generalna crta karaktera.

Ono što je karakteristično za prijatne subjektivne doživljaje nekih vlastitih akraćnih postupaka jeste utisak da je do njih došlo spontano ili igrom slučajnosti. Zaista, u naše perceptivno polje i u fokus naše pažnje često ulaze sadržaji mimo naše volje, a kada oni deluju primamljivo i obećavajuće u odnosu na vlastite apetite, skloni smo da pomislimo kako smo imali sreće, jer nam se samo od sebe nudi ono što smo priželjkivali, a nismo se borili, niti svesno trudili da dođemo do toga. U tom smislu, slabost volje nam ponekad omogućuje da doživimo sreću, i to u dvostrukom značenju te reči, tj. pružajući nam istovremeno osećanje radosti zbog zadovoljenja određene želje i prijatan osećaj da je do tog zadovoljstva došlo igrom slučajaja, odnosno, bez tegobnog trošenja vlastite energije. Efekat prijatnog iznenađenja, egzotične promene ili romantične očaranosti, koji u našoj duši može da proizvede akraćni zaokret aktivnosti, povezan je upravo sa tom vrstom doživljajnog sklopa, i sa emotivno-afektivnom stranom ljudskog bića, koja prosto traži priliku za vlastito podvrgavanje spoljašnjim afekcijama. Međutim, kada su u pitanju istinski slučajevi slabosti volje, puna istina nije sadržana samo u psihološkim efektima aficiranosti naših čula, već je posredi i ekonomisanje vlastitom pažnjom, za koje smo sami zaslužni i odgovorni. Istina je da nije u našoj moći to da potpuno kontrolišemo perceptivne inpute u vlastitu svest, kao ni iznenadnu pojavu sopstvenih mentalnih slika ili uspomena, ali obim i intenzitet pažnje koja im se poklanja, odnosno svesno bavljenje tim sadržajima – zanošenje nekim mislima i gajenje određenih nada, kako se to obično kaže – svakako jeste u našoj moći i isključivoj nadležnosti. Shodno tome, osećaj o igri slučajnosti, o bogom-danom ili spoljašnjom srećom izazvanom sticaju okolnosti, karakterističan za subjektivno iskustvo nesuzdržljivosti, jeste poprilično varljiv, jer u njegovoj osnovi leži to da mi krijemo sami od sebe koliko nam je do nečega zaista stalo, i koliko često se naša misao vraća, a pažnja obraća datoj temi. To znači da se slabost volje ne bi događala, kada mi to ne bismo želeli i autoindukovali, makar u tom vidu što prilikom prosuđivanja o smeru vlastitih aktivnosti razmatramo i potajno priželjkivanu alternativu, ocenjujući je kao lošiju opciju za svoj svesni izbor, ali dopuštajući mogućnost da, igrom slučajnosti, stvari mogu da krenu i drugim tokom, od onoga koji je svesno izabran.

Naravno, subjektivni doživljaj da se stvari dešavaju mimo onoga čemu sami svesno težimo, uz osećaj da se radi o faktoru čiste sreći i nepredvidljivoj igri slučajnosti, ne javlja se samo u vidu utiska o neplaniranom i lakom dolaženju do sopstvenog zadovoljstva, već i u obliku neprijatnog iskustva, impresije o vlastitoj lošoj sreći, odnosno, nesrećnom sticaju okolnosti, koji nam donosi ničim zasluženi neuspeh i ispaštanje. U tom smislu, mnoge osobe doživljavaju slučajevne vlastite nesuzdržljivosti, ne kao izvor radosti, već kao manifestaciju sopstvene patnje i stradanja, ali istovremeno smatraju da se radi o nečemu jačem od njih, o zloj sudbini i nesrećnim slučajevima,

za koje sami ne snose odgovornost. Dakle, vlastita slabost volje se može intimno doživeti na dva potpuno suprotna načina: kao nešto lepo, što nam se događa uprkos vlastitoj odluci, ali i kao neko krajnje ružno iskustvo, koje nam se dešava uprkos tome što to nismo zaslužili. U oba slučaja smo skloni da pomišljamo kako se sudbina hirovito poigrava sa nama, pre nego da uočimo vlastiti doprinos ili nameru, u odnosu na izazivanje datog razvoja događaja i pratećeg raspoloženja, što je uvek u određenoj meri prisutno. Osećanje da smo duboko nesrećni, najčešće ima funkciju alibija, odnosno, skidanja tereta odgovornosti sa samoga sebe, što ne znači da stvari, zaista, ponekad ne kreću naopako i bez naše krivice. Međutim, kao i u slučaju doživljaja sopstvene sreće, tako i u vezi sa vlastitim melanholičnim raspoloženjem, naš aktivitet se ogleda u usmeravanju i fokusiranju pažnje, u prihvatanju da budemo zaokupljeni određenim mislima, pri čemu ih mi sami – svojom sopstvenom voljom i ničijom tuđom krivicom – dodatno podstičemo.

Jedna od konotacija koju ima osećanje intimnog nezadovoljstva, tiče se domena seksualnih doživljaja, tačnije, frustracija u traganju za ovom vrstom ljubavnih i čulnih užitaka. Mnogim osobama tim više izmiče seksualno zadovoljstvo, što više jure za njime, pa su sklone da misle kako naprosto nemaju sreće, s obzirom da daju sve od sebe, a za uzvrat dobijaju tako malo. Drugim rečima, stepen njihovog intimnog nezadovoljstva i ubeđenosti u vlastitu nesrećnost direktno je srazmeran nivou njihove nesuzdržljivosti, u odnosu na žudnju za ljubavnom i seksualnom nasladom, što za posledicu ima izrazito negativnu kvalitativnu obojenost datih doživljaja vlastite slabosti volje. Takve osobe često dolaze u tipične akraatične situacije, kada svesno procenjuju da bi bilo bolje ne preduzimati još jedan pokušaj da se postigne željeni užitak i rizikovati da se doživi novo razočarenje, ali uprkos tome čine ono što misle da je pogrešno, a za svoju novu frustraciju okrivljuju sopstvenu nesrećnu sudbinu. U ovakvim slučajevima je očigledan raskorak sa samim sobom i to na više nivoa: između vlastite procene i vlastitog čina, ali i između autodeskripcije situacije izbora i autointerpretacije o odsustvu svoje odgovornosti za ono što se faktički dogodilo, a verovatno i između sopstvene žudnje i sopstvenih stvarnih potreba. U vezi sa ovim poslednjim aspektom erotomanske neuravnoteženosti, interesantna je Fukoova analiza antičkog razumevanja problema seksualne umerenosti. Konstatujući da su stari Grci formulisali strategiju usklađivanja seksualne žudnje sa ograničenim telesnim potrebama i mogućnostima, francuski mislilac ističe da "ova strategija omogućava stvaranje ravnoteže u dinamici uživanja i žudnje: ona sprečava 'zanos' i neobuzdanost, određujući kao unutrašnju granicu te dinamike zadovoljenje potrebe"³. Shodno ovoj koncepciji, seksualno uživati se može samo ako se ne žudi previše, odnosno, više nego što sama telesna potreba nalaže, a u erotomanskom jurenju za ljubavnom nasladom je upravo reč o tom preterivanju. Vlastiti aktivitet i odgovornost frustriranog eroto-

3 M. Fuko, *Istorija seksualnosti II (Korišćenje ljubavnih uživanja)*, Prosveta, Beograd, 1988., str. 57.

mana, za svoju navodnu lošu sreću, sastoji se u posvećivanju preterane pažnje seksualnom zadovoljstvu i njegovom preceñjivanju, kao samostalnog ili intrinzičnog cilja sopstvenog htenja, odnosno žudnje.

Da bi ličnost zaista imala kvalitetan život i prijatne doživljaje, da bi se osećala potvrđenom i intimno zadovoljnom, potrebno je njeno uzdržavanje od preteranog jurenja za bilo kojom pojedinačnom željom ili ciljem, zato što na taj način ne samo da se postiže ravnoteža između psihički željenog i fiziološki mogućeg pojedinačnog zadovoljstva, nego se omogućuje koordinacija i usklađuju heterogena interesovanja, vlastite preokupacije i obaveze prema drugima. Oni koji mogu da uživaju u svojoj nesuzdržljivosti, doživljavajući je kao nešto neplanirano i izazvano igrom slučaja, imaju tu mogućnost samo zahvaljujući tome što su se prethodno uzdržavali, pri čemu je i sam osećaj prijatnog iznenađenja, zapravo, indirektni izraz njihove spremnosti na trajniju apstinenciju i obuzdavanje. U tom smislu, akraitična promena kursa delovanja može biti u skladu sa imanentnom dinamikom i prirodnim ritmom uskraćivanja i uživanja, koji ne podrazumevaju pravolinijsko, nego krivudavo kretanje, čije oštre zaokrete nije moguće uvek unapred predvideti. Čineći sebi i drugima nejasne i naizgled bezrazložne zaokrete u sopstvenom ponašanju, inkontinentna osoba ponekad, u stvari, postupa veoma racionalno, zato što ispoljava dobar osećaj za pogodan trenutak, uspevajući da svoj psihofizički ritam naprezanja i opuštanja pravovremeno prilagodi datim spoljašnjim promenama. Nasuprot toj psihološkoj fleksibilnosti, dosledno suzdržavanje i pridržavanje vlastitih prethodnih procena i odluka, može predstavljati veću psihološku grešku, od manifestovanja slabosti volje. S druge strane, osobe koje imaju neprijatna iskustva sa nesuzdržljivošću, očigledno preterano često i bezuspešno pokušavaju da pogode pravi trenutak za odstupanje od stečenih procena, pri čemu su manje spremne na odricanje od zadovoljstva – u odnosu na one koji imaju prijatna iskustva – i upravo zato ne uspevaju da uhvate skladan psihofizički ritam, niti da izađu iz začaranog kruga ponovljenih razočaranja. Stav rezignacije prema inkontinenciji, posledica je njenog prekomernog upražnjavanja, što znači da je intimno nezadovoljstvo posledica preteranog jurenja za zadovoljstvom.

Bez obzira na njihov kvalitativni predznak, subjektivni doživljaji slabosti volje nam govore o tome da se psihološka pozadina nesuzdržljivosti tiče problema usklađivanja različitih dimenzija ličnosti, koje nije moguće ostvariti čisto racionalnim putem, tj. pomoću istrajavanja na jasno definisanim ciljevima i anticipiranom redosledu budućih vlastitih poteza. Odustajanje od racionalnog suzdržavanja i popuštanje nekoj iracionalnoj želji, ponekad može biti psihološki celishodno, u tom smislu što može da doprinese uspostavljanju psihičke ravnoteže i prevazilaženju prisutne napetosti ili jednostranosti. Naravno, preterano povlađivanje sopstvenim željama i polaganje prevelikih nada u spontane učinke neobuzdanosti, više sprečava nego što omogućava mentalnu opuštenost, čineći nas pre neuravnoteženim i nezadovoljnim,

nego harmoničnim i srećnim ličnostima. Očigledno da je za postizanje psihičke uravnoteženosti potrebno pronaći pravu i pravovremenu meru između, s jedne strane, preovlađujućeg racionalnog rukovođenja vlastitim ponašanjem, koje podrazumeva suzdržavanje i mentalno naprezanje, i s druge strane, povremenog prepuštanja emotivnim reakcijama, koje podrazumevaju odustajanje od uzdržavanja i donose neophodno opuštanje i promenu psihofizičkog ritma.

3. Društveni i moralni kontekst: odgovornost za slabost volje

Perspektiva prvog lica i njegovog intimnog doživljaja vlastite akrtičnosti, značajno se razlikuje od spoljašnje deskripcije istog ponašanja, tj. od razumevanja i odnošenja prema nečijoj slabosti volje od strane drugih ljudi. U tom pogledu, kao da se manifestuje određeno licemerje i dvostruki moral u našem društvenom životu, jer ono što smo skloni da dopuštamo sebi i da smatramo normalnim ili opravdanim kada smo mi sami u pitanju, nailazi na našu osudu i neodobravanje kada biva prepoznato kod drugih ljudi. Preciznije rečeno, podleganje različitim iskušenjima i povlađivanje sopstvenim željama – ili željama onih, u odnosu na koje smo pristrasni i afektivno vezani – često smo skloni da doživimo kao nešto dražesno, slatko i nevino, dok smo tuđe samopovlađivanje spremni da okvalifikujemo kao nedolično držanje i moralni defekt. Takođe, ako se radi o neprijatnom doživljaju sopstvene nesuzdržljivosti, po pravilu ćemo sami sebe amnestirati od odgovornosti, smatrajući da je to bilo jače od nas i da nismo raspolagali slobodnom voljom, niti mogućnošću izbora, dok ćemo tuđa neprijatna iskustva u vezi sa gubitkom samokontrole protumačiti kao nešto što su date osobe same zaslužile i pripisati im punu odgovornost za njihovu vlastitu patnju. Stoga se upravo iz društvene perspektive, iz ugla trećeg lica, kao ključni aspekt naše teme nameće pitanje o odgovornosti za slabost volje, kako u odnosu na vršenje pojedinačnih inkontinentnih dela, tako i u pogledu sticanja dugoročnih pogrešnih navika ili akrtičnih sklonosti određenog pripadnika ljudske zajednice.

U najopštijem smislu, odgovornost proizilazi iz prava, koja – unutar ljudske zajednice – pripadaju zrelim i kompetentnim ličnostima, sa formiranim sposobnostima za samostalno rasuđivanje, odlučivanje i delovanje. To da li se u nekoj konkretnoj situaciji faktički primenjuju relevantne sposobnosti, nije od presudnog značaja za pripisivanje načelne odgovornosti nekoj osobi, već može uticati samo na procenu relativnog stepena pripisivosti ovog atributa. Shodno tome, ličnost se smatra odgovornom ne samo za ono što je svesno uradila, već i u odnosu na ono što je mogla učiniti, a nije učinila, s obzirom da je imala odgovarajuće sposobnosti i moći na raspolaganju, ali ih nije iskoristila za izvršenje primerene radnje. Posedovanje potrebnih mentalnih svojstava, koja omogućuju racionalno delovanje, predstavlja pret-

postavku pripisivosti ovog atributa, što znači da se odgovornost načelno isključuje u slučajevima maloletničke nezrelosti ili teške mentalne invalidnosti. Atribut odgovornosti je u korelaciji sa voljnim karakterom delovanja, ali se ne može svesti na njega, s obzirom da se može biti odgovoran i za nešto izvršeno bez posedovanja relevantnog znanja, kao i za činjenje pod spoljašnjim pritiskom ili unutrašnjom prinudom. Naime, voljnost radnje podrazumeva znanje i slobodu, kao dva osnovna uslova, a o odgovornosti se može govoriti i kada je neko propustio da se informiše, tj. da stekne potrebno znanje, kao i u odnosu na situacije kada je prethodnim vlastitim propustima uslovio sopstveno zapadanje u stanje spoljašnje ili unutrašnje neslobode. Sticanjem mentalnih kapaciteta, svojstvenih zrelim ljudskim bićima, ujedno se stiču mogućnosti i prava u pogledu vršenja vlastitog slobodnog izbora, pa se uzrasno i mentalno punoletne osobe smatraju odgovornima za svoje ponašanje, bez obzira na to da li one efektivno koriste date mogućnosti i stečena prava. Ti mentalni kapaciteti obuhvataju ne samo kognitivne sposobnosti, poput adekvatnog perceptivnog saznanja, logičkog zaključivanja i pamćenja relevantnog znanja, nego i sposobnost da se emotivno doživi specifični značaj različitih životnih situacija, da se kontroliše vlastito ponašanje i istraje u određenim htenjima, a povrh toga i da se međusobno usklade pojedinačne mentalne aktivnosti i procesi. Pripisivanje odgovornosti za slabo-voljno ponašanje, takođe, pretpostavlja potencijalno ili aktualno posedovanje ovih mentalnih funkcija i kapaciteta.

Za to kako će se formirati, odgovornost ne snose samo date ličnosti, nego i drugi ljudi iz njihovog bližeg i daljeg okruženja. Sam politički sistem ponekad podstiče ili generiše akraćni obrazac ponašanja, na taj način što promovise nedostižne vrednosti i stavlja sopstvene građane pred nerealne zahteve, čijom interiorizacijom biva neminovan psihološki raskorak pojedinca sa samim sobom. Međutim, ovom prilikom se nećemo upuštati u analizu kompleksnih pitanja u vezi sa socio-psihološkim mehanizmima zajedničke ili podeljene odgovornosti, nego ćemo svoju pažnju usredsrediti na ispitivanje lične odgovornosti pojedinca za ono što čini i postaje, ili je postao. Vršilac akraćne radnje ponekad, zaista, nije u stanju da postupa bitno drugačije, nego što to čini u aktualnoj situaciji, jer se povremeno nalazi u prilici da može da odlučuje samo o tome da li će nešto uraditi milom ili silom, s obzirom na neodoljivu psihološku prinudu vlastitih želja ili ideja, sa kojom se susreće. Pri tome, sam opis situacije kao akraćne podrazumeva to da se on faktički odlučuje da izvrši dati čin silom, a ne milom, jer je, po definiciji, reč o postupanju u suprotnosti sa vlastitom odlučujućom procenom. Da li to znači da pod predočenim okolnostima akraćni akter nije odgovoran za svoje činjenje? U svakom slučaju, ne bi bilo opravdano smatrati ga potpuno, već samo delimično odgovornim, u datom vremenu, ukoliko mu zaista izmiče kontrola nad samim sobom, uprkos iskrenom nastojanju da je obezbedi. S druge strane, ako se radi o trenutnom i potpunom gubitku sposobnosti za samokontrolu, usled vlastite sklonosti izazvane dugogodišnjim načinom ili stilom

života, može se sa punim pravom govoriti o njegovoj potpunoj odgovornosti, pod dodatnim uslovom da je dati način života posledica njegovog sopstvenog izbora, a ne presudnog uticaja socijalnog miljea. Ukoliko je i sam način života inkontinentnog delatnika iznuđen od strane drugih ljudi, onda mu je i u ovom slučaju opravdano pripisati samo ograničenu odgovornost. Određeni, makar minimalni, stepen lične odgovornosti je prisutan u bilo kojoj varijantni, baš zbog toga što je reč o radnjama neke punoletne ličnosti, koja ima kapacitete da postupa barem malo drugačije, nego što to nalaže nužda bilo koje vrste. Uostalom, potpuno odricanje lične odgovornosti, mentalno zrelim i uračunljivim osobama, jeste uvredljiv čin u odnosu na ljudsko dostojanstvo datih aktera.

Bolesti zavisnosti mogu biti dobar primer za to kako je naše pripisivanje atributa odgovornosti kompleksno i uslovljeno kontekstom, odnosno, okvirom u kome vršimo deskripciju i atribuciju. Recimo, hronični alkoholičar, kada se nalazi u stanju teškog pijanstva, može se smatrati praktično lišenim sposobnosti za samokontrolu, pa će mu se, shodno tome, pripisati bitno umanjena odgovornost za počinjena dela u vreme alkoholisanosti. Međutim, s obzirom na širi vremenski okvir i psiho-socijalni kontekst, datoj osobi se može pripisati puna odgovornost za sticanje alkoholičarskih navika, za prihvatanje određenog stila života ili za manifestovanu slabost volje, u eventualnim pokušajima odvikavanja i lečenja. Iako se često smatra da bolesti zavisnosti nemaju nikakve unutrašnje veze sa slučajevima slabosti volje – imajući u vidu to da inkontinentno ponašanje, po definiciji, podrazumeva odsustvo prinude i zavisnosti, bilo koje vrste – relativizacijom i kontekstualizacijom pitanja o unutrašnjoj prinudi ili sposobnosti za samokontrolu, te posledičnim gradualnim pripisivanjem atributa odgovornosti, dolazimo do toga da se između njih ne može povući oštra linija razgraničenja. Upravo u vezi sa bolešću zavisnosti od alkohola, F. Skueman razmatra varijabilnu i kontekstom uslovljenu pripisivost atributa odgovornosti, smatrajući da je podjednako pogrešno i stanovište o tome da osoba koja zloupotrebljava alkohol ima radikalno umanjenu samokontrolu, i uverenje da je ona potpuno odgovorna za svoje ponašanje. Prema njegovom shvatanju, ne samo da nije moguć generalan i naučno fundiran odgovor na pitanje o tome da li su alkoholičari sami odgovorni za vlastito stanje, nego se ni u odnosu na istog pojedinca ne može jednoobrazno pripisivati ili odricati individualna odgovornost, jer se ona u nekim situacijama, s pravom, ocenjuje kao bitno umanjena, dok se u drugim kontekstima, takođe opravdano, smatra prisutnom u značajnoj meri. Stoga je neophodno situaciono prosuđivanje stepena objektivne funkcionalne onesposobljenosti i subjektivne odgovornosti zavisne osobe, shodno datom moralnom kontekstu, u vezi sa čime Skueman ističe: “bilo bi pogrešno zaključiti da je pribegavanje partikularizovanom, detaljnom sudu rezultat neuspeha nauke da obezbedi odgovor. U mnogim pogledima, nauka nas je već snabdela sa iluminoznim informacijama o alkoholom izazvanom ponašanju i zavisnosti. Međutim, ono što nauka obezbedjuje nije dovoljno da bi se postavila moralna

pitanja”⁴. Naime, atribucija odgovornosti je stvar moralne procene, koja zavisi i od osećaja za stepen ugroženosti drugih ljudi nekim vidovima bolesnikovog ponašanja, pa u odnosu na nju, relevantna naučna objašnjenja ili medicinski nalazi ne mogu imati poslednju i presudnu reč, smatra ovaj autor.

Sem toga, i kada je reč o proceni stepena sposobnosti za samokontrolu – kod bolesnih osoba ili generalno – neminovna je arbitramost. Prema Skuemanovim rečima, “mi generalno pripisujemo odgovornost za ponašanje individui, kada ne možemo da otkrijemo da je neki aspekt okruženja, spoljašnjeg ili unutrašnjeg, ‘neodoljiv’. Procenjivanje kada su pritisci neodoljivi, međutim, ne može biti obavljeno u terminima nivoa pritiska samih po sebi”⁵. Nečija bolest može predstavljati prihvatljivo izvinjenje, odnosno, osnov za razrešenje od krivice i oslobađanje od odgovornosti, za nešto što je data osoba pogrešno učinila ili nije učinila, ako se pouzdano zna da njena volja nije mogla da nadjača njene prisutne psihofizičke smetnje ili hendikepe, koji se, u tom kontekstu, ocenjuju kao nedovoljivi unutrašnji pritisci. Međutim, čak i u takvim slučajevima, kao što su bolesti zavisnosti, nije uvek moguće biti sasvim siguran u pogledu toga da li se zaista radi o pritiscima, kojima se nikako ne može odoleti, s obzirom da je za spoljašnje posmatranje, eventualno, dostupan njihov objektivni intenzitet, a ne i subjektova najintimnija voljna interakcija sa njima. U tom smislu, ovaj autor ukazuje: “ne može biti da samo nehendikepirani ljudi mogu postupati pogrešno. Ako postoje normalni ljudi koji su kukavički ili nemaju integritet, zašto ne bi trebalo, takođe, da postoje osudljive kukavice i podlaci među hendikepiranima?”⁶ Stepem primenjivanja samokontrole – od koga može presudno da zavisi to da li će se dati spoljašnji i unutrašnji pritisci, na kraju, ispostaviti kao odoljivi ili neodoljivi – jeste stvar akterove slobodne volje, čiji smer se ne može objektivno utvrditi i naučno verifikovati, već jedino podvrgnuti odgovarajućoj sudijskoj ili moralnoj proceni, što za posledicu ima pripisivanje određenog stepena odgovornosti.

Prema standardnom razumevanju, do manifestovanja slabosti volje dolazi onda kada se nedovoljno primenjuje samokontrola, da bi se poduprlo ostvarenje sopstvene odluke, odnosno preferiranog cilja vlastitog htenja. U mnogim praktičnim životnim situacijama, međutim, nije moguće sa sigurnošću utvrditi da li je nečija volja slaba zato što se dotična osoba sama ne trudi dovoljno, ili zato što je njen maksimalni trud nadjačan nekom jačom silom. Smatrati da je osoba uvek lično odgovorna, u situacijama kada njena volja ne biva dovoljno jaka da ostvari neki zacrtani cilj, predstavlja jednu krajnost u vezi sa pripisivanjem ovog atributa, dok se druga krajnost sastoji u tome da se neko uvek amnestira od individualne odgovornosti, u situacijama kada njegovo nastojanje nailazi na veliki otpor i biva sprečeno nekim spoljašnjim ili

4 F. Schoeman, “Alcohol Addiction and Responsibility Attributions”, *Philosophical Psychopathology*, 1994., p. 184.

5 Ibid., p. 200.

6 Ibid., p. 201.

unutrašnjim pritiskom. Brojna empirijska saznanja potvrđuju da čak i osobe zahvaćene nekom bolešću zavisnosti, koje su – na osnovu same prirode bolesti – u najtežem položaju kada je reč individualnoj autonomiji i vršenju samokontrole, mogu da postignu značajne rezultate u samoizlečenju, zahvaljujući vlastitoj čvrstoj rešenosti i snazi volje. To može da navede na zaključak da se uvek može više, ako se nešto iskreno hoće, što rezultira optimističkom slikom o neograničenim ljudskim mogućnostima, ali i povećanom zahtevnošću i moralnom strogošću, u odnosu na druge ljude ili samog sebe. S druge strane, postoji i pozamašna empirijska evidencija, koja svedoči da ljudi često nisu u stanju da ostvare neki sopstveni cilj, uprkos tome što daju sve od sebe, a ne postoje nepremostive spoljašnje prepreke, niti su oni onesposobljeni bilo kojom relevantnom, nama poznatom bolešću. U takvim slučajevima se čini da nije posredi nečija slabost volje, već veličina neke nevidljive prepreke, sa kojom se dotična osoba suočava, što može da navede na pesimistički zaključak o stvarnom domašaju autonomnog htenja, ali i da rezultira većim stepenom moralnog saosećanja, nego u prethodno pomenutim situacijama. Bilo kako bilo, može se reći da je slabost volje relacioni pojam, između ostalog i zato što pretpostavlja korelativno prisustvo motivacionih ili nekih drugih prepreka, tj. suprotnih pritisaka u odnosu na vlastiti smer htenja i kurs delovanja. S obzirom na to da definicija slabosti volje podrazumeva mogućnost odolevanja iskušenjima i pritiscima, istinski slabo-voljna osoba se može, s pravom, smatrati lično odgovornom – u odgovarajućem stepenu – za vlastito inkontinentno ponašanje, nezavisno od intenziteta sila, koje se suprotstavljaju izvršenju njene odluke. Pri tome, inkontinencija i odgovornost koju ona povlači sa sobom, mogu da se pripišu ne samo potpuno zdravim, nego i nekim bolesnim ili hendikepiranim osobama.

Nesumnjivo je da svako snosi određenu, ako ne i presudnu odgovornost za formiranje vlastitog karaktera. Genetski faktori i spoljašnje, društvene okolnosti mogu biti više ili manje naklonjeni nekom pojedincu, njegovom razvoju i životnim šansama, ali povrh svega toga, od njega samog najviše zavisi to kakve će životne izbore načiniti, koliko će se truditi da ostvari svoje odluke, kakve će navike sticati i da li će korigovati one vlastite greške i propuste, koje je moguće ispraviti. Ako neko poseduje slabost volje kao karakternu crtu, to je njegova sopstvena krivica ili zasluga, bez obzira na moguću genetsku predispoziciju ili sredinsko indukovanje takvog obrasca ponašanja – karakterne crte su, pre svega, stvar navika, a u odnosu na njih je moguća vlastita samoinicijativa date osobe, barem u periodu života kada je ona dostigla psihofizičku zrelost. Životne promene jesu moguće, u pozitivnom ili negativnom smeru, s obzirom da se navike mogu menjati, na osnovu autogenerisanja slobode volje, što potvrđuju i slučajevi odvikavanja od štetnih navika, karakteristični i za najteže oblike bolesti zavisnosti. Sposobnost za samokontrolu, u datim problematičnim situacijama, je takođe stvar prethodnog učenja i vlastitog ovladavanja određenim veštinama, pa se može reći da je za aktualno akraatično i neodgovorno

ponašanje neke osobe, odgovorna ona sama, jer je u prošlosti načinila određene propuste u vezi sa sticanjem potrebnih znanja i tehnika. Sem toga, postoji i oblik samokontrole za koji nije potrebna nikakva specijalna prethodna obuka, te se uvek može primenjivati sa više ili manje uspeha, a on se sastoji u odgovarajućem usmeravanju vlastite pažnje, tj. u usmeravanju pažnje u smeru koji nama samima najviše odgovara, jer se tiče ciljeva do kojih nam je najviše stalo. Naime, ostvarenje bilo kog postavljenog zadatka je tim izglednije, što je naša pažnja više usmerena ka njemu, a manje rasuta na periferne stvari, pa je ekonomisanje vlastitom pažnjom – i njegovo uvežbavanje – najjednostavniji i svima dostupan vid samokontrole i motivacionog podupiranja težnje ka preferiranom cilju. Ukoliko nismo revnosni ni u primeni tog oblika samokontrole, onda zaista i u datom vremenu, a ne samo u dužem vremenskom periodu, jesmo u visokom stepenu odgovorni za ispoljavanje slabosti volje.

Milanko Govedarica
Filozofski fakultet, Beograd

Milanko Govedarica

On Inteligibility of Weakness of Will

(Summary)

This paper deals with the problem of understanding of cases of incontinency as paradigmatic cases of irrational behavior. Contrary to the opinion that weakness of will is logical impossible, the author points out that there are its genuine cases. Supporting the thesis of inteligibility of incontinency as reduced rationality, the author analyzes its conceptual, empirical, subjective and ethical aspects.

KEY WORDS: weakness of will, irrationality, inteligibility, self-control, attention, responsibility